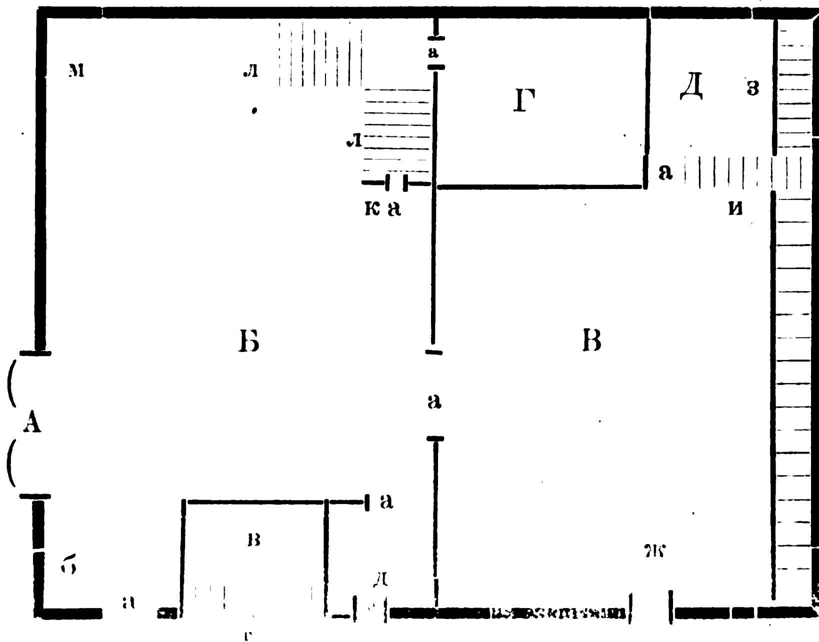
I Материали за вѣществената култура изъ Срѣднитѣ Родопи.

Отъ Ст. Н. Шишковъ.

(Продължение отъ III кн.).

Първи типъ Срѣдно Родопска кжща.

Доленъ катъ.

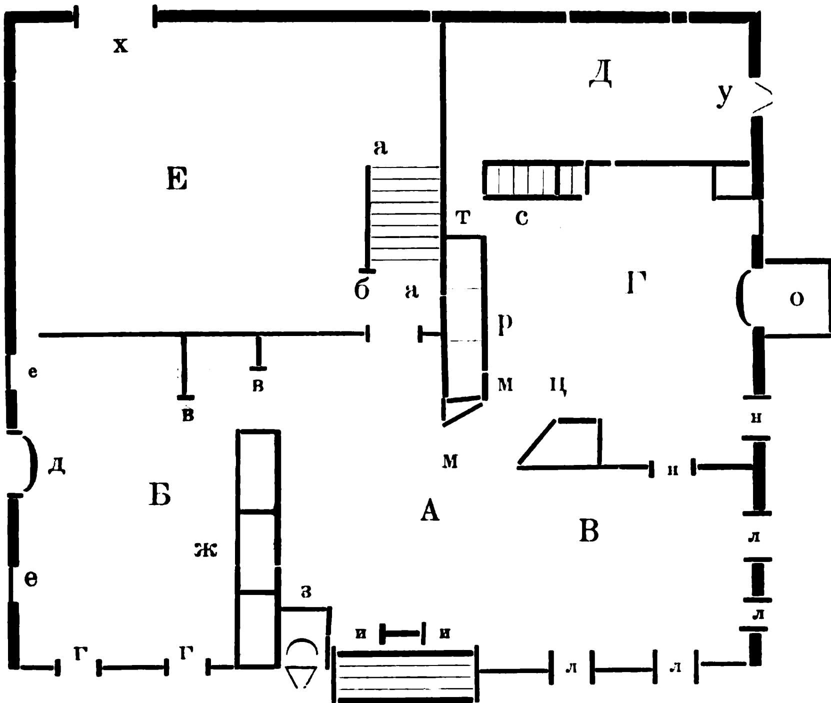
Лице на кжщата.

Дължината на тоя типъ кжща е отъ 10 до 12 метра, а широчината отъ 8 до 10. Формата е всѣкога правилна четирежгълна, и четиретѣ стѣни сж цѣли

отъ камъкъ и каль сградени. Камънитѣ само на **ки-шете**ª—жглитѣ — сж по-добрѣ издѣлани, другитѣ сж безразборно сглобени единъ другъ, слѣпени и допълненитѣ междинитѣ имъ съ дребни камъчета и каль и само отъ лицето на **дуварат**—стѣната—сж по-обчукани съ чукъ, за да се спазва по-права и по-гладка отвѣсность. И при кжщнитѣ зидове, както и въ колибитѣ, стѣнитѣ сж стегнати съ дървени **куше**ª**ци**. Стѣнитѣ обикновено на долния катъ сж по-дебели отъ тия на горния, а височината на послѣдния по нѣкога достига и до 4 метра, но никога не по-низко отъ 3 метра. Главнитѣ входни врата, (А) наричани **порти**, сж двукрили и обикновено сж на една отъ странитѣ, широки и високи сж толкова, че натоваренъ добитъкъ съ дърва или другъ товаръ свободно да влиза прѣзъ тѣхъ. Подътъ е постланъ съ плочи, а въ оборътъ понѣкога и съ дебели дѣлани дъски — **тал'пи** — или дървета, за да не е студено на добитъкътъ. Изобщо долниятъ катъ се казва дворъ и се раздѣля прѣзъ срѣдата съ **чит** на двѣ половини. Въ първата половина въ жгълътъ (м) е **дарварникат**, т. е. мѣстото, дѣто се нареждатъ и струпватъ за прѣзъ зимата дърва за гориво. При тѣхъ е брадвата и **це**ª**пал'никат** — дебелъ келевъ дънеръ, надъ който поставятъ други дърва, когато да ги разцѣпватъ. Въ срѣщуположния жгълъ (б) често пжти се намира **пе**ª**рал'никат** съ коритото за пране дрехи, а до него и **трахал'ницата**, малка ржчна каменна мелница за смилане булгуръ — **трахана** царевична, или пшеничена. До тѣзи прибори е и малката врата (а), наричана **градинцки врата**, прѣзъ които се отива за градината прѣдъ кжщи. До тия врата надлъжъ отъ половината стѣна надолѣ е заградена съ дъски (в) малка кошара, която служи и за дърва, и за малъкъ телчарникъ за телцитѣ, или пъкъ за козитѣ и яретата. Отгорѣ надъ тая кошара е подъ отъ дъски, на който е станътъ за тъчене. Подъ горния подъ на стѣната на длъжъ е отворътъ, който е отъ ½ м. високъ, а 2—3 и 4 м. дългъ съ отвѣсни дебели дървени прѣчки. Тоя отворъ служи както и при колибитѣ за провѣтряване и освѣтяване цѣлия дворъ.

До него (д) е заходътъ, наричанъ **мущурàк, хал'о^а** и само въ по-ново врѣме му казватъ и заходъ. Той се освѣтява отъ малка дупка, пробита въ стѣната на вънъ. На срѣдъ дворната прѣграда сѫ вратата (а) за оборътъ (В), който заема току-речи половината долния катъ и въ който се държи всичкия товаренъ и млѣченъ добитъкъ, какъвто би имало едно сѣмейство въ случая. Оборътъ се освѣтлява отъ едно по-голѣмо отверстие (ж) на стѣната, наричано **прол'уф,** който служи за изхвърляне прѣзъ него и набралия се торъ отъ врѣме на врѣме. На длъжъ при стѣната сѫ издигнати на височина, колкото добитъкътъ свободно да досѣга, дъсчени ясли съ прѣчки дървени за връзване нощѣ конетѣ и мулетата. Въ жгълътъ (Д) се загражда съ дървени прѣчки (и) извѣстно пространство, наричано **кóч'ур, те^а лче́^а рник,** въ който се държатъ

Горенъ катъ.

Лице на кѫщата.

малкитѣ бозайничета телци и ярета. Срѣщу него въ другия жгълъ е добрѣ заградена съ чить малка **ма-зи́ца** (зимникъ), въ която се пастри нѣкоя покжщнина, домашни сѣчива и нѣкои съестни работи прѣзъ зимата, каквото картофи, лахана̀та, пиперкитѣ и др. т. Въ зимникъкъ се влиза прѣзъ особни врата (а), които сж при **скàлата** (л. л), по която се излиза отъ дворътъ за горния етажъ. Подъ скалата (к. а) е **куку-шеᵃрникат** за кокошкитѣ.

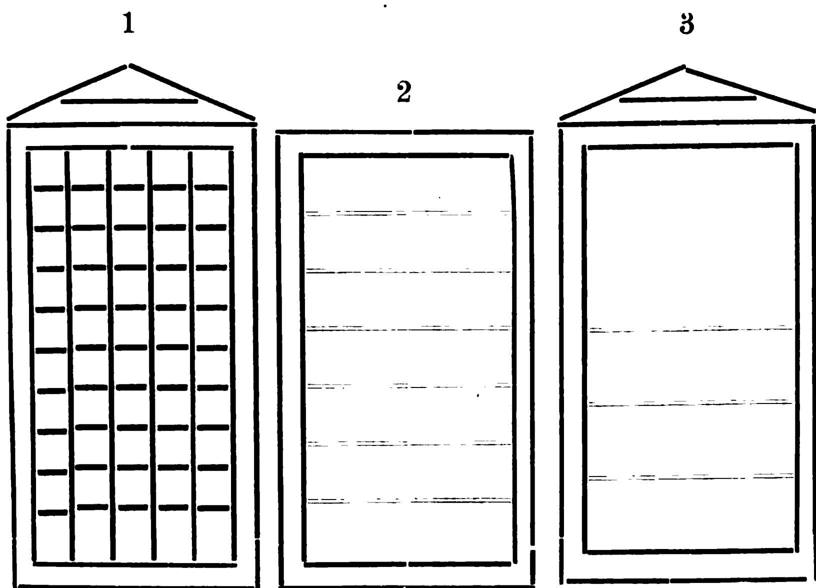
Височината на горния катъ е по-малка отъ долния, обикновено 2 до $2^1/_2$ метра. Задната стѣна, едната отъ странитѣ и другата до половината сж тоже каменни, а прѣдната цѣла и половината отъ едната страна сж чить или **бадатѝеᵃ**, т. е. нацѣпени на тѣсни ивици прости дъски, наковати отвънъ и отвжтрѣ по на 2 - 3 см. една отъ друга съ междини и олѣпени съ варь (варьта се задържа въ междинитѣ). Само въ по-ново врѣме се употрѣбява варь, въ старитѣ постройки всичката лѣпежь е състояла отъ каль и то отъ една особена видъ пръсть, която има бѣлѣзникаво-жълтъ цвѣтъ. По каменнитѣ стѣни отвжтрѣ както въ долния, тъй и въ горния етажъ, се оставятъ малки **рàкли,** които служатъ за кжтане въ тѣхъ нѣкои отъ покжщнинитѣ.

Отъ долния за горния етажъ се излиза по **скàлата**, стълбата, (а, а), на който етажъ има двѣ еднокрили врата: (б) за **плеᵃвнеᵃта** (Е) и за **пòтунат** (А — В). Потонътъ е откритъ отпрѣдъ на лицето (и, и) безъ прозорци, а вмѣсто такива служатъ голѣми дъсчени **кеₐпѐнци**, единъ видъ като врати, само че закачени горѣ, та се спущатъ и дигатъ, когато трѣбва. Нощѣ тѣ се затварятъ и закрѣпятъ отвжтрѣ съ дървени **сирме́** или **запеₐна́л'ки.** Нѣкои кжщи иматъ отпрѣдъ потонътъ извънъ нàдлъжина споредъ кепенцитѣ малки издадени дъсчени **чеᵃрда́ци**, широки около 1 до $1^1/_2$ метъръ, които служатъ за простиране и сушене дрехи, овощия и др. п. Отъ лѣвата страна потонътъ горниятъ етажъ се раздѣля на три части: (В) първата отпрѣдъ е продължение отъ самия потонъ, само че 20—30 см. издигнатъ въ видъ на естрада; това се казва **пе́йка,** която лѣтѣ служи и за спане на челядьта,

и за работене, и за госте. Пейката и отъ двѣтѣ си страни има прозорци (л, л, л, л), които нѣматъ **кана́те**, затворки, ала намѣсто такива цѣли сѫ съ кръстосани дървени прѣчки, или само хоризонтални, прѣзъ които не може да се пролази отвънъ за вѫтрѣ.

Ако ли прозорцитѣ сѫ на голѣма височина въ стѣнитѣ на кѫщата и безъ стълба човѣкъ неможе се изкачи до тѣхъ, тогава на тѣхъ се не турятъ такива

Видове прозорци на Срѣдно-Родопска кѫща.

ситни защитителни прѣчки, а само отъ половината на долѣ, колкото да служатъ за прѣдпазване малкитѣ дѣца да не паднатъ. Първиятъ видъ съ кръстосани прѣчки прозорци у помацитѣ сѫ тъй ситни и малки междинитѣ имъ, че отвънъ много слабо може се види човѣкъ, който е отвѫтрѣ вкѫщи задъ тѣхъ, ала отъ кѫщи за вънъ, дворътъ, улицата или градината лесно се виждатъ минвачитѣ. Срѣдната часть (Г) е **го̀рната ко̀ща** наричана, или стаята, дѣто живѣе, спи, работи и готви яденето си челядьта.

Въ Срѣднитѣ Родопи изобщо хората се грижатъ да иматъ всички други приспособления въ жилищата

си добрѣ поставени за кжтане покжщнината си, добитъкътъ си и посрѣщане госте, а за челядьта въ всѣка кжща една и сжща стая служи и за спалня, и за готварница, и за трапезария, и за живѣене, па у сиромаситѣ, въ извѣстни случаи и у по-заможнитѣ, сжщата стая служи и за приемане госте. За въ кжщи се влиза прѣзъ двѣ еднокрили врата (м, м), помежду които пространството се казва **ỳличка**. Отъ едната страна въ стѣната сж прилѣпнати дъсченитѣ **мусàндра**, **дулàпе**[а] (р) и **хле**[а]**бáрникат** (т), дѣто стоятъ нощвитѣ за мѣсене хлѣбъ и въ който сѐ намиратъ скрити врата за **клето**[а]**т** (Д), т. е. килерътъ. Въ послѣдниятъ се кжта и пази по-важната и по-цѣнна покжщнина на челядьта, каквото новитѣ празднични дрехи, излишни сждове, домашни покривки и постелки по-нови, които се пазятъ за госте, скжпоцѣнноститѣ, ако има такива и др. п. Клетътъ се полуосвѣтлява отъ едно малко отверстие високо въ каменната стѣна (у), което изобщо казватъ **мазгàл**. Въ стаята за живѣене до хлѣбарникътъ сж **пулѝците**[а], на които се нареждатъ домашнитѣ сждове, а на долния редъ чернитѣ **хàркуми**, **варѐ**[а]**йки**, **фурнитàрки** (по голѣми мѣдни котли, въ които готвятъ, варятъ ядене и топлятъ вода за мѣсене хлѣбътъ) и **по**[а]**сникат** — дървенъ сждъ, въ който събиратъ помиитѣ за добитъкътъ. Отъ другата страна при входнитѣ врата е **ỏде**[а]**рат** (ц) за постелкитѣ и покривкитѣ, а подъ него хамбарьтъ, сжщо както бѣше и въ колибата. При каменната стѣна на срѣдата е огнището, пещьта (о) и коминьтъ. Огнището е четирежгълна продълговата форма надъ самия подъ, само че настелено съ около 10 – 15 см. пръсть и отгорѣ добрѣ омазано и изгладено. Отъ страпитѣ сж турени малки каменни възправени до 8—10 см. дебели плочи за прѣдпазване отъ жарьта да не достигне до подътъ; тѣзи плочи казватъ **зàслуне**[а]. Десната страна на огнището е **буже**[а]**кат**, къмъ която страна стои съ лицето си огъньтъ. Буджакътъ е почетното мѣсто въ кжщи за гостенинътъ, или найстариятъ отъ домашнитѣ (дѣдото, бащата или найстария братъ). При буджакътъ, който е всѣкога постланъ съ домашно **хàлище**[а], козякъ и съ възглавница,

въ стѣната има малко долапче, а по нѣкога и ракла за джезбето, чашитѣ кавени и други стъклени сѫдове. Отгорѣ надъ долапчето тоже въ такава малка ракличка въ стѣната е поставена домашната икона, наричана **кýнизма**, дѣто срѣща праздникъ, петъкъ, сѫбота и други домашни случаи се пали кандило; тамъ се пастрятъ клончетата върбови отъ Врьбница, тамиянътъ, свѣщитѣ, **прóсурницитѣ** (за тѣхъ ще се каже при домашнитѣ хлѣбове) и всичко друго, което за християнската челядь е свято. Домашнитѣ при лѣгане и при ставане отъ сънъ, както и при всички други случаи, ще запалятъ кандилото, или свѣщь на тоя домашенъ олтаръ, ще прикадятъ съ тамиянъ около него и изъ кѫщи и ще си извършатъ домашната молитва. Това е въ българскитѣ християнски кѫщи, а въ помашкитѣ намѣсто иконата, стои закаченъ при буджакътъ домашенъ келименъ платъ, наричанъ **ихрàм**, който служи на домашнитѣ за постилане, когато да извършватъ своитѣ споредъ мохамеданството ежедневни молитви.

Въ срѣдата на огнището, както е то вглѫбнато въ стѣната, се намира въ видъ на полукрѫгъ отворътъ за пещьта, която е издадена на вънъ и ако е високъ етажътъ, подпира се на дървена или каменна подпора. Отъ странитѣ на пещовото отверстие въ самата стѣна е оставена единъ видъ полица, която се казва **пиз'ýл'** и на която стои газеничето, **зàслунеªтеª** (четвъртити продълговати малки камъни, съ които васланятъ — задържатъ жарьта, когато горятъ пещьта и служатъ по тоя начинъ да засланятъ и силното напичане на хлѣбоветѣ, които сѫ близо до жарьта), **тѝклата** за печене **марýд'ники, кат'мѝ, ругат'ници, убóªрнату** и др. (това сѫ домашни тѣстени ядива отъ народната кухня, за която тоже на друго мѣсто ще се спомина).

Надъ огнището въ видъ на полукрѫгъ е дъсченниятъ **кош**, който служи да възпира димътъ да не се разпростира изъ кѫщи, а да се опѫтва въ коминьтъ. Надъ пизюльтъ въ стѣната има малка дупка обла, колкото една домашна котка да влиза, и служи за дневна свѣтлина зимно врѣме въ огнището, когато отъ силния мразъ прозорцитѣ сѫ затворени съ дъсченитѣ си ка-

пацп. Тая дупка се казва **дйвница** и я има у всички стари кжщи, и въ старо врѣме, когато стъкла и книги за прозорцитѣ не сж били извѣстни изъ Родопитѣ. Изъ около стаята, до колкото срѣдна възрасть човѣкъ свободно да досѣга, сж направени отъ дъски **рафтувеа**, тѣсни полици, на които се нареждатъ нѣкои домашни сждове, покжщнини и др. под., за да не ги достигатъ дѣцата, а подъ рафтоветѣ подъ редъ закачватъ домашни торби, кърпи за украшение и др. Често пжти по таванътъ на върлини накичватъ да виси и съхне на връзки не обѣлѣна царевица; тѣзи връзки по 6—8—10 царевици — **махал'ки** — на едно казватъ **варзанйци**, обаче въ видъ на дълги изплетени за шумата си въ редици **плйт'ки** царевица закачватъ и по стѣнитѣ подъ рафтоветѣ.

Стаята за живѣене се освѣтлява отъ единъ или най-много два малки прозорци, единиятъ къмъ потонътъ, а другиятъ на вънъ въ стѣната, които тоже иматъ прѣчки както другитѣ и които се затварятъ и заключатъ отвжтрѣ съ здрави дъсчени **канатеа**, капаци. Зимно врѣме на тѣзи прозорци за запазване отъ студътъ се закачва нѣкой домашенъ платъ или черга, или пъкъ се олѣпятъ съ намаслена книга — хартия — и само които могатъ въ ново врѣме турятъ стъкла. Когато и хартия нѣма, тогава може да послужи и замѣсти стъклото и добрѣ остърганъ, изсушенъ и изопнатъ търбухъ отъ нѣкое домашно животно.

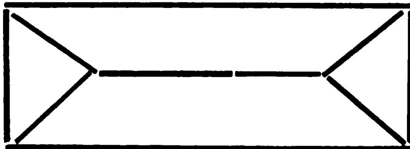
На потонътъ въ жгълътъ при кепенцитѣ е **миеал'никат**, **мйвникат** (з), направенъ отъ дъски, издаденъ на вънъ и съ полици наоколо за сждоветѣ.

Прѣзъ вратата (в, в) тоже еднокрили и два чифта съ уличка помежду имъ се влиза за другата стая, която е на срѣщуположния жгълъ на кжщата. Тая стая обикновено казватъ **к'ошк'**, специално назначенъ за госте.

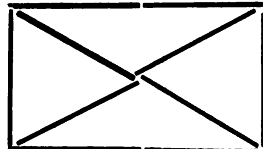
Кйошкътъ се освѣтява съ два прозорци (г, г), при стѣната каменна е огнището (д) съ коминътъ и кошътъ сжщо както и въ стаята за живѣене, ала безъ пещь, а отъ странитѣ има долапчета съ добрѣ изработени капаци за затваряне (е, е). И тукъ има одеръ,

долапи и мусандри (ж). Въ кйошкътъ постилатъ нови халища — домашни козиневи черги, — наоколо до стѣнитѣ нареждатъ шарени домашни възглавници, по рафтоветѣ и подъ тѣхъ закачатъ редица домашни кърпи и торби и всичко това съставлява мобилитѣ на гостната стая. Маса и столове нѣма, обаче по едно или двѣ малки ниски четвъртити безъ задница дъсчени столчета има, но тѣ служатъ не толкова за сѣдане (обикновено нѣкоя мома или млада булка, които по мѣстнитѣ въ Родопитѣ обичаи е неприлично да сѣдатъ на подътъ, а трѣбва да стоятъ или прави на крака, или поне сѣднали на такива малки столчета), колкото на тѣхъ да се поставя на гоститѣ тютюнъ, питие, мезета и др. п. Въ кйошковетѣ още нареждатъ — складиратъ — и приката — **даруве^a^тѣ** и **спап'уве~a~тѣ** — на момитѣ, дъщери на домакина, дошли на възрасть за задомяване, или пъкъ донесенитѣ отъ булката на оженения синъ такива дарове (постелки, покривки, дрехи, кърпи и др. домашни платове и покжщнини). Клетътъ, стаята за живѣене и кйошкътъ непрѣмѣнно сж съ тавани отгорѣ, потонътъ не всѣкога, а плѣвнята винаги е безъ таванъ. Останалата по-голѣма часть на задната страна на горния етажъ заема плѣвнята (Е), въ която се прибира и кжта всичката храна за домашния добитъкъ (сѣно, слама, плѣва, царевичина и пр.), а още и всички дървени прибори земледѣлчески, каквото вили, стъргала и др. т. Ако кжщата е на по-стръмно мѣсто, тогава вратата на плѣвнята често пжти стоятъ на равно съ земята и лѣтно и есенно врѣме лесно става внисането на хранитѣ въ плѣвнята. Ако ли пъкъ е на равно мѣсто, и вратата остане високо надъ равнището на земята, тогава се прави дървена или каменна стълба — скала.

Покривътъ на кжщитѣ обикновено се прави на-

1.

2.

веденъ къмъ четиретѣ страни споредъ тия чъртежи, но споредъ голѣмината на къщата. Покривътъ е издигнатъ на срѣдата съ единъ или два дереци, които наричатъ **пòпувеа**, а дърветата, както сѫ кръстосани и стегнати, за да образуватъ и държатъ покривътъ, се казватъ изцѣло **чеатúеа** на кѫщата. Покривътъ е съ плочи или съ слама, а нѣкѫдѣ и съ цѣпени дъски, не бичени, защото цѣпенитѣ съ брадва дъски много бавно гниятъ. Покривътъ изнича отъ стѣнитѣ на кѫщата на ½ метъръ на вънъ, а нѣкога, особено надъ стѣната, дѣто е плѣвнята и вратата за нея, и повече отъ 1 метъръ. Това се казва **строеахи** на кѫщата и сѫ цѣли сущини, подъ които и човѣкъ и добитъкъ въ врѣме на дъждъ могатъ да се **пуднеачеат** и запазятъ отъ измокряне. Подъ стрѣхи, тъй широки, често пѫти се държатъ и дърва за гориво и други дървени и дъсчени материяли, каквито домашнитѣ би си приготвили за нѣкоя потрѣба.

Коминитѣ на кѫщитѣ се изграждатъ четвъртити отъ камъни, на височина повече отъ метъръ, и отгорѣ се оставятъ по едно или двѣ тоже четвъртити дупки за изливане на димътъ. Тия дупки изобщо се казватъ **духлà**.

Този типъ Срѣдно-Родопски кѫщи сѫ обикновени запазени стари постройки и твърдѣ разпространени и у българи, и у помаци, на които изключително поминъкътъ състои отъ дребно земледѣлие и скотовъдство, нѣкой занаятъ и другъ рѫченъ трудъ. (Слѣдва).

